

ВІДГУК
офіційного опонента Чепелик Олександри Анатоліївни
на дисертацію Марценішко Вікторії Олександрівни
«Трилогія «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького і роман
«Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича: типологічні паралелі», подану на
здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за
спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство

Літературний процес ХІХ – початку ХХ століття в Україні й Польщі, в якому виняткову роль відігравала історична романістика, ознаменував утвердження неперехідної цінності соціальних, філософських, етичних уроків, здобутих попередніми поколіннями і усвідомлення історичної ваги нашої сучасності як ланки зв'язку минулого з майбутнім. Саме потужний духовний струмінь, сила якого спостерігається в національній ідентичності, створює той механізм, що виступає об'єднувальною ланкою літературних процесів Заходу і Сходу. Апелювання відомих авторів (Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького, Івана Нечуя-Левицького, Генріка Сенкевича, Алоїса Ірасека, Івана Вазова) до історичного роману в більшості країн Центрально-Східної Європи зумовлене прагненням в минувшині знайти моральну опору та сили для обстоювання своїх громадських і національних ідеалів. Історична романістика відтворювала складний характер видатної особистості, розкривала багатогранний внутрішній світ героя як носія певних індивідуально-національних рис у суспільстві.

Українсько-польські відносини, їх історія, культура – минуле і сучасне – регулярно стають предметом постійних наукових досліджень в сучасних компаративних студіях. Вони поступово прояснюють і усувають ті складнощі, які нагромаджувалися протягом нашої історії. Літературознавство у цій справі винятку не становить. Проте зі зміною суспільно-політичної ситуації в Україні та Польщі, зі зміною духовних взаємин між ними, а також із збагаченням літературознавчої методології постає необхідність нового

дослідження ролі видатних письменників Михайла Старицького та Генріка Сенкевича в контексті взаємозв'язків української і польської літератур.

Сформульована в дисертації наукова проблема вивчення творчих взаємозв'язків Михайла Старицького та Генріка Сенкевича зазначеного періоду в аспекті закономірностей рецепції, типологічних збігів і відмінностей на проблемно-тематичному та жанрово-стильовому рівнях до сьогодні не була предметом окремих досліджень і тому вимагає поглибленого вивчення.

Поставлена проблема відповідає не лише колу наукових інтересів історії української літератури, але й компетенції порівняльного літературознавства, у межах якого позначився специфічний вектор дослідження взаємодії та взаємовпливу української та польської культур, пошуку форм художнього діалогу у відповідному історико-літературному контексті.

Обираючи ключовим аспектом дослідження українсько-польських зв'язків, що розглядаються авторкою як єдиний історико-культурний процес із власною логікою, умотивованістю, новими мисленнєвими та художніми концептами, обумовленими специфікою розвитку національних літератур, Вікторія Марценішко водночас порушує цілий спектр пріоритетних у сучасному літературознавстві питань формування теоретико-методологічних засад літературознавчої імагології, вплив філософсько-етичних студій Свого – Іншого на сферу етнокультурних відносин і процесів, включеності доробку Михайла Старицького та Генріка Сенкевича у світовий літературний контекст, різноманітного висвітлення певних лакун українсько-польських взаємин у XIX столітті, встановлення та еволюціонування різноманітних форм контактів між польською літературою та українською, активно сприймаючої перспективні тенденції розвитку культур Заходу й Сходу, що органічно ввійшли в історико-культурний контекст обох літератур, а все це також ставить працю дослідниці в ряд актуальних і необхідних нині.

Вікторія Марценішко впевнено аргументує свої наукові завдання у розкритті об'єктивних закономірностей синхроністичних мотивувань, що стимулюють і забезпечують українсько-польський діалог, і в такий спосіб виявляє історичні умови формування образу України / українців у польській літературі й образу Польщі / поляків в українській літературі, вказуючи на суспільні реалії, що інспірували появу творів Генріка Сенкевича й Михайла Старицького. Як новаторські варто кваліфікувати спроби окреслення інтертекстуального характеру міжкультурних відносин, формування історичних міфів і стереотипів взаємного сприймання «українці – поляки» в контексті проблематики розвитку українсько-польських взаємин у ХІХ столітті, виявлення типологічних аналогій і відмінностей у формально-змістових характеристиках трилогії «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького й романі «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича з урахуванням історіософської концепції та національної самобутності творів.

У зв'язку з цим, варто зазначити, що стратегія дослідження, вибір методів і методики їх реалізації дібрані досить вдало для з'ясування жанрово-стильових параметрів трилогії «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького й роману «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича в аспекті не стільки констатації впливів одного митця на іншого, скільки простеження їх творчості в перспективі регіональної чи світової спільності при збереженні національної своєрідності та індивідуального стилю.

Вікторією Марценішко опановано і критично проаналізовано теоретичні положення відомих зарубіжних та українських учених з питань літературної компаративістики (Григорія Вервеса, Романа Гром'яка, Миколи Ільницького, Дмитра Наливайка, Анатолія Нямцу, Стефана Козака та ін.), дослідження творчості Михайла Старицького (Надії Левчик, Володимира Поліщука, Ольги Цибаньової та ін.) та Генріка Сенкевича польськими сенкевичезнавцями (Юліана Кшижановського, Казимежа Вики, Юліана Кляйнера та ін.).

Дослідження авторкою романтичної поезії «української школи» переконує у необхідності та перспективності її вивчення в контексті культурологічних студій. Адже ця література сформувалася внаслідок перетину й поєднання різноманітних модифікацій двох культурних стихій – української й польської, двох систем цінностей, світоглядів. Вона пройшла довгий шлях еволюції протягом XVI – XVIII століть та яскраво проявилася в XIX столітті на хвилі зацікавлення народністю, традицією, фольклором, етносами та прагнення самостановлення власної нації. Унаслідок втрати державності Річчю Посполитою наприкінці XVIII століття та потрапляння в політичну залежність від Російської імперії польська література перейняла на себе історичне завдання показати шляхи виходу з політичної неволі, отримала яскраве патріотичне й суспільне забарвлення.

Дослідження етнічних стереотипів є одним із найважливіших ключів до розуміння характеру міжетнічних, а в даному випадку, українсько-польських відносин, оскільки саме вони відіграють роль вирішального фактора у формуванні взаємного образу українського та польського народів. Розв'язання зазначеного завдання передбачає необхідність специфічної теоретико-методологічної бази, що дозволяє з'ясувати образ поляка та українця в традиційних світоглядних уявленнях, виокремити той стереотип, який побутував у свідомості поляків та українців впродовж багатьох століть співіснування на одній території, простежити виразне відбиття політичного, суспільного, релігійного дискурсів в контексті пошуків власної національної ідентичності.

Використаний в роботі досвід вітчизняних та зарубіжних учених у сфері генетико-контактних, порівняльно-типологічних, культурно-історичних, естетико-філологічних, герменевтичних концепцій дає змогу виокремити теоретичні та історико-літературні засади взаємозв'язків і взаємодій літератур, зокрема прози, проаналізувати ментально-літературні образи, стереотипи, систему персонажів, характерів, а також топоси та локуси у культурно-літературному просторі парадигми «Інший» – «Чужий» –

«Свій» – «Ворожий», розкрити своєрідність тих чи інших сюжетно-композиційних особливостей та простежити поліфонію жанрово-стильових трансформацій відповідно до авторських стратегій та інтенцій тексту і формування етнообразів двох братніх народів – поляків та українців. Обрунтуванню такої можливості присвячено перший розділ дисертації «Україно-польські взаємини другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: суспільно-політичний, культурологічний, релігійний аспекти».

Другий розділ дисертації «Трилогія «Богдан Хмельницький» М. Старицького і роман «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича: змістові аналогії й перегуки» розпочинається цілком логічно з дослідження формування особливостей світогляду М. Старицького та Г. Сенкевича у дискурсі зіткнення ідеологій Просвітництва, Французької революції, українського / польського Відродження, позитивізму та кризь призму сучасної кризи суспільної думки, втрати основних орієнтирів національної ідеї. Адже не все з набутків художньої спадщини М. Старицького та Г. Сенкевича враховане й осмислене, особливо стосовно їх світовідчуттєвих та світоглядних концепцій, які формувалися обставинами особистого життя, конкретно-історичними умовами часу, наслідки якого позначилися і ще довго позначатимуться в долях цілих суспільних формацій. Лише ґрунтовне розуміння світоглядних початків митців, які є носіями різної національної ментальності дозволило Марценішко Вікторії виявити специфічну систему їх поглядів і уявлень, що постали з боротьби ідей, тогочасних і вічних. Які з них опанували письменниками створили нерозривну єдність із цілим еством, дали одержимість намірів втілити їх у трилогії «Богдан Хмельницький» та романі «Вогнем і мечем» українського та польського авторів в контексті польсько-українського взаємospрийняття. Дослідження Вікторії Марценішко базується на концепції літературних відносин як частини діалогу культур, втіленого в художніх текстах, яке дозволило простежити логіку зміни суспільних настроїв у зв'язку з історичними подіями щодо польського погляду на Україну з урахуванням макроопозицій (Польща / Україна, місто / хутір

(урбаністична / сільська); панська / холопська; героїчна / буденна; мужня / боязка; твереза / п'яна), а також осмислити процес національно-літературного самоуявлення в Україні, яке радикально змінювалося залежно від внутрішніх і зовнішньополітичних чинників та відповідно позначалося на принципах і способах формування тексту «рецепції-відповіді» в українській літературі.

Розгортаючи виклад результатів свого дослідження, Вікторія Марценішко визначає, що роман «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича інспірував появу в українській романістиці трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького, що становить своєрідний контр-дискурс рецепції козацької війни XVII століття. Адже у романі Г. Сенкевича особливе місце посідає ідеалізація шляхти як уособлення польської нації, тоді як в українській ситуації такою силою природно постає козацтво, що впродовж XIX століття в текстуальній уяві перетворилося на символ українства на чолі з неординарною постаттю – Богданом Хмельницьким, що вболівав за долю України, за утвердження ідеї її державної самостійності на концептуальних засадах «свого, рідного»: народу, мови, звичаїв, культури.

Часто переосмислена тема козацтва базувалося на традиційних уявленнях польського суспільства. Ставлення до української дійсності залежало від соціальних поглядів авторів, особистих вражень, політичних тенденцій, але суть у тому, що оцінки української дійсності, або семантичне наповнення міфу про Україну, саме по собі мало традиційну структуру, не формувалося в авторській свідомості, а запозичувалося з громадської свідомості як даність. Інакше кажучи, польська рецепція України існувала в двох оцінних іпостасях. Перша – проявилася у романтизованому захопленні ідеалізованою героїкою козащини під супроводом Богдана Хмельницького, що надало можливість дисертантки показати видатну особистість у новому світлі, уникнути однобічності у трактуванні її ролі та місця у загальнослов'янському історико-філософському процесі. Друга – окреслювала Україну як країну варварства й відсталості., що особливо

оприявилася у другій половині XIX століття після поразки польських повстань.

Вікторія Марценішко слушно стверджує, що Генрік Сенкевич у романі «Вогнем і мечем» не лише вибудував художню версію польсько-українського протистояння, а й окреслив наукове бачення історичних подій XVII століття, зокрема історії козацтва, що визначило своєрідність контактів і взаємостосунків різних культурних світів. В образі козаків акцентовано мотиви несамовитої жорстокості і підкреслено руйнівний характер поведінки на захоплених територіях і зі здобиччю, тоді як у М. Старицького образ козацтва поставав як уособлення свободи і демократичних форм національного буття, що можна вважати тим історичним аргументом, який мав довести право нації на самостійність

Показовим є авторське заперечення релігійності запорожців, і цим підкреслення їхньої духовної пустки та обмеженості, на противагу котрим постають глибоковіруючі представники польського табору. В історичній романістиці М. Старицького (трилогія «Богдан Хмельницький») спостерігається також стереотипне моделювання образу поляків. Письменник повторив класичне звинувачення у національному та релігійному визискуванні українців поляками, причому відбувається це у доволі різних антагоністичних тонах. Проте така тенденція, на думку Вікторії Марценішко пов'язана не лише зі загальнолітературною настановою, а безпосередньо й з індивідуальним авторським досвідом М. Старицького.

Художній простір трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького та роману «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича характеризується тематичними, стильовими, жанрово-композиційними трансформаціями художнього тексту, що важливі з огляду на різноманітність і самобутність національних традицій як необхідної умови міжкультурного діалогу. Із цією метою у третьому розділі рецензованої роботи «Трилогія «Богдан Хмельницький» М. Старицького і роман «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича: формальні паралелі» Вікторія Марценішко, враховуючи тенденцію розвитку та взаємодії

польської та української літератур у період їх формування в ключових вимірах, що визначили художню специфіку (національна ідентичність, тематичні сходження в образній системі, сюжетна побудова, фольклорно-міфологічні уявлення, жанрові пошуки), змальовує авторську модель бачення переломних драматичних моментів визвольних змагань в контексті співвідношення між історичною фактологією і художньою вигадкою, осмислює історичну роль України як пограниччя між Сходом і Заходом, а у цьому контексті аналізує образ козацтва із застосуванням випробуваних літературних прийомів: портретування героя, його характеристики за допомогою інтер'єрів, пейзажів, через дію персонажа, самохарактеристика героя, внутрішні монологи, а також опосередковані зображально-виражальні характеристики – враженнєві оцінки одних героїв іншими, нагнітання синонімічних тропів.

Дослідниця підкреслює, що феномен українського козацтва простежується і в трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького, і в романі «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича, проте звучання його різне, оскільки ці твори, базуючись на спільних елементах колективної пам'яті, історичному досвіді, традиціях культурного діалогу, втілюють у собі різні точки зору і світоглядні концепції авторів, хоча й об'єднані спільною проблематикою.

Слушними і переконливими видаються висловлювання Вікторії Марценішко стосовно функціональної ролі пригодницьких структурних елементів та пов'язаних з ними поширених мотивів дороги, раптових зустрічей, засад і втеч, погонь, долань небезпек, де виявлено органічну єдність часових означень із просторовими, їх взаємозумовленість через значний ступень драматизації обох романів.

Через послідовне й де в чому блискуче зіставлення носія вільних цінностей і лицарської етики – козацької спільноти та образу державотворця Богдана Хмельницького у трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького та романі «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича, Вікторія Марценішко виявляє авторські діаметрально протилежні інтерпретації військово-політичних подій

української історії з метою увиразнення двох відмінних варіантів трактування феномену козацької культури – як складової частини етносу – від «сарматсько-спартанських» достоїнств до «сарматської жорстокості» через анонімне цитування, посилання на історичні джерела в примітках і тексті твору, моделювання образів авторів пам'яток, архаїзацію мови, зміну оповідача та стилізацію.

На завершення рецензованої дисертації відзначимо її історико-літературну ґрунтовність та якісний аналіз трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького та роману «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича в контексті українсько-польських літературних взаємин, що забезпечують наукову об'єктивність у висвітленні проблеми формування й утвердження стереотипів взаємного сприймання українців і поляків, своєрідності аналізованих творів на ідейно-тематичному, образному, сюжетно-композиційному, жанрово-стильовому рівнях з актуалізацією історичних традицій, що формували українську національну свідомість. Цілковито виправданим є численні та розлогі цитування, що органічно вписуються в означений формат і презентують розмаїття використаних дисертанткою історико-літературних фактів. Закономірно, що змістовна, насичена розвідками та новаторськими ідеями робота не може не спонукати до запитань. Дозволимо собі їх озвучити:

1. З'ясуйте вплив етнічних стереотипів на розвиток українсько-польських літературних взаємовідносин у ХІХ столітті, зокрема, на матеріалі історичних творів «Богдан Хмельницький» М. Старицького та «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича.
2. Визначте особливості втілення вальтер-скоттівської моделі у трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького та «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича та окресліть специфіку поєднання цієї моделі з національно-патріотичними проблемами, які порушуються у творах.

Разом з тим, не виникає сумнівів, щодо загальної високої оцінки дисертації, яка є самостійним, багатовекторним дослідженням, що не просто

розглядає питання українсько-польських літературних відносин у контексті політичних змагань та культурних традицій XIX століття, а й висвітлює еволюцію етнокультурних стереотипів на матеріалі трилогії «Богдан Хмельницький» М. Старицького та роману «Вогнем і мечем» з урахуванням часопросторового континууму у межах хронологічно поданого періоду та своєрідності розвитку національної традиції. Наукова розвідка української тематики у зазначених романах дає підстави стверджувати, що аналіз творчих контактів двох постатей XIX ст. унаочнює той факт, що аспект етнічної спільності є досить важливим для визначення особливостей кожної культурної епохи в контексті її взаємозв'язків з іншими культурами. Твердження дисертації є обґрунтованими й мають незаперечну наукову новизну, автореферат і публікації загалом адекватно відображають зміст роботи.

Отже, кандидатська дисертація «Трилогія «Богдан Хмельницький» Михайла Старицького і роман «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича: типологічні паралелі» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., а її автор Марценішко Вікторія Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство.

Офіційний опонент

Старший науковий співробітник
Міжнародної школи україністики
Національної академії наук України,
кандидат філологічних наук, доцент

О. А. Чепелик

Засвідчую:
інспектор по кадрах
Пархоменко Л.О.